

TRABZON VE BATUM KONFERANSLARINDA KUZEY KAFKASYA'NIN BAĞIMSIZLIĞI İLE İLGİLİ GELİŞMELER

Enis ŞAHİN*

Rusya'daki 1917 Ekim İhtilâli'nden sonra muhtariyetlerini ilân etmiş olan Kuzey Kafkasya halkları¹ "Dağıstan Kavimleri Birliği" adıyla bir teşkilât kurmuşlardı. Bu teşkilât, Terek Kazaklarının da dahil olduğu bir ittifaka girmiş, fakat bu yeni teşekkül fazla uzun ömürlü olmamıştı. Üstelik bu gelişmelerle birlikte Ruslar hükümet merkezi olan Vladikafkas'ı işgal ederek, burada Bolşevik bir rejim oluşturmuşlardı. Dolayısıyla Kafkaslarda Müslüman ahali, yeniden müstevli Rusların tehdidine maruz kalmıştı. Bunun üzerine Kuzey Kafkasya'daki merkezî idare, kendisinin müstakil bir devlet olduğunu ilan ile Türkiye'den yardım istemeye karar vermişti. Brest-Litovsk'daki müzâkerelerin de olumlu bir şekilde sonuçlanması, bu düşünce için müsâit bir zemin hazırlamıştı. "Dağıstan Cumhuriyeti" adı altında kurulacak olan bu devlet, Maverâ-yı Kafkasya'daki konfederasyona girecek², bu suretle Rus istilâlarına karşı da güç birliği yapılmış olacaktı. Abdülmecid Çermoyef başkanlığında oluşturulan yeni hükümetin ilk görevi, bu projeyi hayata geçirmek için çalışmalara başlamak olmuştur³.

Bu amaç için öncelikle bir heyet oluşturularak, ilkin Tiflis'e sonra da İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Teşkil edilen heyette,

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Araştırma Görevlisi

1 Kuzey Kafkasya halkları Çeçen, İnguş, Çerkes, Nogay, Osetin, Abaza Kumuk, Balkar, Karaçay, Kabartay ve Türkmenlerden oluşmaktadır. Bu kavimlerin hepsi Türk menşeli ve Müslüman idiler. Bölgede bir miktar da Rus ve Kazak mevcuttu (Tanin, 27 Nisan 1334/1918, No.3369; Sabah, 27 Nisan 1334/1918, No.10218, Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990, s.480-481).

2 Kurat, Türkiye ve Rusya, s.482-483.

3 Mustafa Beştöy, "11 Mayıs 1918 Kuzey Kafkasya'da Milli Cumhuriyetin Kuruluşu, Kuzey Kafkasya'da Çarlık Emperyalizmi ve Cumhuriyet Devri" 11 Mayıs 1918, Şimâli Kafkaya'nın İstiklâli, İstanbul, 1965, s.23-24.

Dağıstan nâmına Mehmed Kadı Dibirof ile Haydar Bammatof, Çeçenler namına da hükümet başkanı Abdülmecid Tapa Çermoyef⁴ adlı üç zat bulunuyordu⁵. Çermoyef aynı zamanda heyet başkanıydı⁶.

Bu sırada Trabzon'da da önemli gelişmeler oluyordu. Nitekim Maverâ-yı Kafkasya ile Kars, Ardahan ve Batum konusundaki mevcut problemlerini görüşme yoluyla halletme düşüncesinde olan Türk hükümeti Rauf (Orbay) Bey başkanlığında bir heyet teşkil ederek, görüşme yeri olarak seçilen Trabzon'a göndermişti⁷. Azerî, Gürcü ve Ermenilerden teşekkül etmiş olan Maverâ-yı Kafkas hükümeti ise, Trabzon'da başkanlığını Gürcü-Menşevik liderlerinden Akaki İvanoviç Çhenkeli'nin yaptığı bir heyetle temsil edilecekti⁸. Trabzon Konferansı 14 Mart 1918 tarihinde çalışmalarına başlamıştı⁹. Görüşmeler sırasında Türk hükümet ve heyetinin Kuzey Kafkasya'yı da göz ardı etmediği anlaşılmaktadır. Türk heyetinin başkanı Rauf Bey, 24 Mart tarihinde Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği bir yazıda Kuzey Kafkasya ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade ediyordu: "Umum Şimâli Kafkasya, mukadderâtını hükümet-i

4 Çermoyef, heyete dâhil edildiğinden hükümet başkanlığından istifa etmiştir. Haydar Bey Kuzey Kafkas hükümetinde "hariciye umuru nâzırı" Mehmed Bey ise, "Dağıstan mahalli hükümeti azasındadır" (Sabah, 27 Nisan 1334/1918, No.10218, Tanin, 27 Nisan 1334/1918, No.3369).

5 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE), A.4-3671, K.2921, D.511, F.1-214; ATASE, A.4-3671, K.2918, D.28-496, F.1-206; Sabah, 27 Nisan 1334/1918, No.10218; Tanin, 27 Nisan 1334/1918, No.3369; Kurat, Türkiye ve Rusya, s.482-483; Beştoy, "11 Mayıs 1918..." s.24; Pşimaho Kosok, "Yeşil Mayıs", Birleşik Kafkasya, Sayı:4, Mayıs, Haziran, Temmuz, 1965, s.5; Z. İbrahimov, Sosyalist İnkılâbı Uğrunda Azerbaycan Zahmetkeşlerinin Mübarizesi, Bakû, 1957, s.362.

6 Tanin, 27 Nisan 1334/1918, No.3369; Sabah, 27 Nisan 1334/1918, No.10218.

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MVM), 6 Mart 1334/1918, c.211, s.103.

8 ATASE, A.4-3671, K.2912, D.468-6, F.2-10; ATASE, A.4-3671, K.2920, D.136-506, F.9-98, Dokumentü i Materyalı Po Vneşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Tiflis, 1919, ves.54, s.107.

9 United States of America, National Archives (USA-NA), Paris Peace Conference, No.184. 02102/6; ATASE, A.3671, K.29120, D.136-506, F.9-15; ATASE, A.4-3671, K.2914, D.475, F.4-20; Dokumentü i Materyalı, ves.54, s.108.

Osmaniye'ye terk eylemiştir. Bunların arzuları umur-ı idarelerinin ya hükümet-i Osmaniye tarafından gönderilecek şâyân-ı hürmet ve itimâd büyük bir memur tarafından temini, veyahud hükümet-i Osmaniye muvafık görürse, hükümet-i seniyye himâyesi altında Maverâ-yı Kafkasya hükümetine iltihaklarıdır."¹⁰ Yani Kuzey Kafkasya, Maverâ-yı Kafkasya ile aynı birlik içerisinde yer alsa bile, Osmanlı devletinin himâyesinden çıkmak istemiyordu. Bunun gibi Maverâ-yı Kafkasya Müslümanları da Güney ve Kuzey Kafkasya'nın birleşmesinden yana bulunuyorlardı. Nitekim Trabzon'daki Türk heyetinden 26 Mart tarihinde III.Ordu Kumandanlığı'na gönderilen bir raporda Maverâ-yı Kafkas delegasyonunda bulunan Müslüman murahhaslarla yapılan gizli görüşmelerde, onların Kuzey Kafkasya'ya karşı olan bakış açısı şu şekilde ifade ediliyordu: "...Müslüman murahhaslar umum Şimâlî Kafkas'ın Maverâ-yı Kafkas Cumhuriyetiyle birleşmesini, İslâm unsurunun tezâyüd ve kesb-i kuvvet etmesi nokta-i nazarından fâideli telakki etmektedir"ler¹¹.

Diğer taraftan Abdülmecid Bey başkanlığında teşkil edilen Kuzey Kafkas heyeti, 1 Nisan 1918 tarihinde önce Vladikafkas, sonra yeni hükümet merkezi olan Timurhanşûra'dan¹² hareket ederek, Bakû ve Gence şehirlerinde de temaslarda bulunmuş¹³ ve planlandığı üzere 5-6 Nisan tarihinde, Tiflis'e ulaşmıştır. Tiflis'te Maverâ-yı Kafkas hükümetinin temsilcileri ile görüşen murahhaslar¹⁴, bu konuda "Osmanlı hükümetinin nokta-i nazarını bildikleri için, işi neticelendirmemişler"dir¹⁵. Fakat Maverâ-yı Kafkas temsilcilerine vermiş oldukları hususî beyannâmede

10 ATASE, A.4-3671, K.2921, D.511, F.1-166.

11 ATASE, A.4-3671, K.2918, D.28-496, F.1-121.

12 Kuzey Kafkasya'nın asıl başkenti Vladikafkas şehri idi. Fakat bu şehir o tarihlerde Rus işgalinde olduğu için, Timurhanşûra hükümet merkezi yapılmıştı (Tasvir-i Efkâr, 28 Nisan 1334/1918, No:2438).

13 Sabah, 27 Nisan 1334/1918, No:10218.

14 İbrahimov, Azerbaycan Zahmetkeşlerinin Mübarizesi, s.362; Kadircan Kaflı, Şimâlî Kafkasya, İstanbul, 1942, s.136.

15 ATASE, A.4-3671, K.2917, D.493-302, F.1-11.

önemli bir uyarıda bulunuyorlardı: "Şimâlî Kafkasya halkı şuna kanidir ki, Cenûbi Kafkasya memleketleri Dağistan ve Çerkezistan'la birleşmedikçe, birliklerini kurup yaşatamazlar. Bütün Kafkaslıların birleşmeleri yalnız coğrafya noktasından değil, iktisâdî, askerî ve siyasî bakımlardan da lâzımdır. Bu ulvî gayeyi tahakkuk ettirmeye çalışmak, Şimâlî Kafkasya murahhas heyeti için hayatî bir vazife olmuştur. Heyetimiz bu vazife doğrultusunda Tiflis'te Güney Kafkasya ülkeleri siyasî ve millî teşkilâtları nezdinde teşebbüslerde bulunmaktadır."¹⁶ Gerçekten de tüm Kafkasya'nın Rus tehlikesinden korunması için, güney ve kuzeyin birleşmesi büyük önem taşıyordu. Tiflis'teki görüşmeler herhangi bir sonuca ulaştırılmadan sona ermiş ve Kuzey Kafkasya heyeti Türk hükümetinin daveti nedeniyle¹⁷ Batum yoluyla Trabzon'a hareket etmiştir¹⁸.

Abdülmecid Çermoyef başkanlığındaki Kuzey Kafkasya delegasyonu 9-10 Nisan tarihinde Trabzon'a ulaşmış¹⁹ ve Miralay Hüseyin Rauf Bey'in riyasetindeki Türk heyeti ile temasa geçmiştir. Bu murahhasların Rauf Bey'e söylediklerine göre, Tiflis'te yapılan görüşmeler sırasında Gürcüler, Dağistanlılara başta para yardımı yapmayı kabul etmişler ve şâyet Osmanlılarla savaş olmazsa, asker ve mühimmât göndermeyi de taahhüt etmişlerdi. Asıl önemlisi "savaş taraftarı" olan²⁰ ve Bolşeviklere birleşme düşüncesinde bulunan Maverâyı Kafkas Komiserliği Başkanı Gegeçkori'nin dahi Dağistanlıların bu şartını kabul etmesiydi²¹.

Kuzey Kafkas heyetinin Trabzon'a gelişlerinin esas gayesi, Maverâyı Kafkasya ile bir ittifak yapmadan önce Osmanlı hükümetinin fikrini

16 Kaflı, Şimalî Kafkasya, s.136.

17 Haidar Bammate, *Le Caucase Et La Revolution Russe*, Paris, 1929, s.38.

18 Sabah, 27 Nisan 1334/1918, No:10218.

19 ATASE, A.4-3671, K.2921, D.511, F.1-214; ATASE, A.4-3671, K.2918, D.28-496, F.1-206.

20 Tanin, 27 Nisan 1334/1918, No.3369, Sabah, 27 Nisan 1334/1918, No:10218.

21 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.483-484.

öğrenmekti²². Kendileriyle 10 Nisan'da ayrıca gizli bir görüşme de yapılmıştı. Bunun konusu Osmanlı hükümetinden yardım istemesine dairdi²³. Dağıstanlıların söylediklerine göre; o sıralarda en çok ihtiyaç duydukları şey maddî yardımdı ve bunu da Türkiye'den beklemekte idiler. İlk yapacakları işin, istiklâl ilânı ve Kazakları kuzeye sürmek ve sonra Bolşevik taarruzuna karşı hazırlanmak olduğunu söylüyorlardı. Türkiye tarafından yapılacak yardımın silâh ve cephane kaçakçılığı tarzında olmasının hiçbir faydasının bulunmayacağını, çünkü Karadeniz iskelelerinden birşey almanın kendileri için mümkün olmadığını da belirtmişlerdi. Ancak Maverâ-yı Kafkasya ile anlaştıktan sonra, demiryollarından ve iki büyük askeri şoseden faydalanarak, serbest olarak nakliyatın yapılmasının mümkün ve zarurî olduğunu ifade ediyorlardı. Bu yollardan istifâde imkânı sağlandıktan sonra, Osmanlı hükümetinden kendilerine top, mitralyöz ve bunları kullanacak zâbit, küçük zâbit ve bazı efrât ile cephane gönderilmesini talep ediyorlardı. Bunların yanısıra, bu delegelerin Türk hükümetinden daha "önemli" istekleri de vardı. Kuzey Kafkasya'da yaklaşık 300 km'lik bir cephede Çeçenler, Kazaklarla ve 39.Rus Kafkas Fırkası ile savaş halinde bulunuyorlardı. İşte bu şartlar içerisinde bilhassa Osmanlı hükümetinden yardım alınmasını temin etmek ve bunu Dağıstan'a nakletmek için herşeyden evvel Gürcülerin kazanılması ve bunların Ruslardan ümitlerini keserek, Türkiye'ye dostâne bir surette bağlanmaları gerektiğini de ifade etmekte idiler. Bunun için Türkiye'nin Gürcülere azâmî müsamahayı göstermesinin yerinde olacağını istihâm ediyorlardı. Yani adını söylememekle beraber, Batum şehrinin Gürcülerde bırakılması ile bu işin yapılabileceğini ifade etmek istemişlerdi²⁴.

22 ATASE, A.4-3671, K.2921, D.511, F.1-214; Kurat, Türkiye ve Rusya, s.484.

23 ATASE, A.4-3671, K.2918, D.28-496, F.1-206, 1-207, 1-208, 1-209, 1-210, 1-211, 1-212, 1-213, 1-214, 1-215, 1-216, 1-217, 1-218, 1-219, 1-220, 1-221, 1-222, 1-223, 1-224, 1-225, 1-226, 1-227, 1-228.

24 Kurat, Türkiye ve Rusya, s.484.

Kuzey Kafkasyalıların bu talepleri Rauf Bey tarafından 13 Nisan'da Hariciye Nezâreti'ne iletilmiş ve Kuzey ve Güney Kafkas hükümetlerinin birleşip-birleşmeyecekleri konusunda Türk hükümetinin düşüncelerinin bildirilmesi istirham edilmiştir²⁵. Kuzey Kafkasyalıların talepleri ve Rauf Bey'in bu malûmâtı üzerine, öteden beri Kafkasya'da Rus ve Ermeni tehlikesine karşı bir Gürcü-Müslüman birliğine sıcak bakan Enver Paşa²⁶ Trabzon'daki Türk murahhaslarından III.Ordu Harekât Şubesi Müdürü Binbaşı Hüsrev Bey'e önemli bir yazı göndermiştir. Bir "İslam ve Gürcü Konfederasyonu"ndan bahseden 14 Mart tarihli bu müstacel şifreli telgraf, aynen şu şekildedir: "Şimâlî ve Cenubî Kafkasya'nın İslâm ve Gürcü azadan mürekkeb ve söylediğimiz konfederasyon şeklinde bir hükümet idaresinde tevhidini ve bu hükümet riyâsetinin, heyet-i murahhasa reisi Mösyö Çhenkeli'ye tevcihini arzu ediyoruz. Bu maksadımızı Çhenkeli'ye ayrıca bildiriniz. Buna kendi de tarafdâr ise, muhâliflerini mevki-i iktidardan çekdirmeye ve bu suretle teşkil edeceği hükümete her suretle zâhir ve muavin olmaya çalışırız. Heyet-i murahhasa arasında İslâm azânın ve hatta birkaç Ermeni azanın dahi bu nokta-i nazarımıza imâle edilmesi ve Çhenkeli'ye bunu kabul ettirmeye gayret etmeleri, maksadı teshil eder."²⁷ Görüldüğü gibi Kafkasya'daki Müslümanların emniyeti için, Enver Paşa, Gürcüler ve İslamlar arasında bir konfederasyonun kurulmasına, hatta bunun başına da bir Hıristiyan Menşevik olan Gürcü Çhenkeli'nin²⁸ geçirilmesine dahi razı olabiliyordu. Fakat böyle bir birliğin, milletlerarası farklılık bir yana iki farklı dine mensup milletleri bir arada barındırmasının

25 ATASE, A.4-3671, K.2918, D.28-496, F.1-246.

26 ATASE, A.4-3671, K.2914, D.475, F.4-17, 4-18, 4-19.

27 ATASE, A.1-2, K.526, D.369-2054, F.3-2, 3-3; ATASE, A.4-3671, K.2918, D.28-496, F.1-247.

28 O günlerde Türk hükümeti, kamuoyu ve basınında beliren genel kanı, Çhenkeli'nin barış taraftarı olduğu konusundaydı (Tanin, 27 Nisan 1334/1918, No.3369, Sabah, 27 Nisan 1334/1918, No:10218). Enver Paşa'nın Kafkasya'da kurulabilecek bir Müslüman-Gürcü hükümetinin başına Çhenkeli'yi düşünmesinde, onun bu "barışçı" politikasının etkisi olduğu şüphesizdir.

zorluğundan dolayı, pek revaç görmeyeceği de oldukça açıktı. Enver Paşa belki de Batum konusunda fazla tavizkâr davranmamak için böyle bir teklif ileri sürmüştü. Yani Gürcülere verilecek olan tavizler, Batum üzerinden başka konulara kaydırılıyordu. Zira Kuzey Kafkasyalılar her ne kadar Batum meselesinde Gürcülere birtakım tavizler verilmesini talep etmişlerse de, Osmanlı Harbiye Nazırı'nın böyle bir fikre hiç yanaşmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Enver Paşa 4 Nisan'da III.Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği şifreli bir yazıda, Elviye-i Selâse'nin ele geçirilmesi için, her türlü fedakârlığın yapılmasını rica ediyordu²⁹.

Diğer taraftan Kuzey Kafkas heyeti bir müddet daha Trabzon'da kalmış ve sonra Batum'a³⁰ hareket etmiştir. Oysa Dağıstanlıların niyeti İstanbul'a gidip Enver Paşa ile görüşmelerde bulunabilmektir. Fakat bu sırada Enver Paşa Kafkaslardaki Türk askerî ilerleyişi yüzünden çıkan Türk-Alman ihtilâfını yatıştırmak için Alman generali von Seeckt ile Batum'a kadar uzanan bir seyahatte bulunuyordu. Bu nedenle Kuzey Kafkas heyetini Batum'da kabul etmiş ve taraflar arasında uzun bir konuşma olmuştur. Dağıstanlıların istekleri, Enver Paşa'nın siyasetine tamamiyle uygundu. Bu hususta daha sonra teferruatlı görüşmelerde bulunmak ve maddî imkânları araştırmak gerekiyordu. Hem Talat Paşa ve kabinenin diğer üyeleri ile de görüşmek icâp ettiğinden, Abdülmecid, Haydar ve Mehmed Beylerden oluşan bu heyet, Enver Paşa ile birlikte gemiyle İstanbul'a hareket etmişler ve yolculuk esnasında da önemli sohbetlerde bulunmuşlardı³¹.

Kuzey Kafkas heyetinin İstanbul'a ulaşmasından sonra, bölge ile ilgili olarak İstanbul basınında önemli yazılar neşredilmiştir³². Nitekim

29 ATASE, A.4-3671, K.2947, D.628, F.16-3.

30 Batum 14 Nisan'da Türk ordusu tarafından ele geçirilmiştir.

31 Kurat, Türkiye ve Rusya, s.484-485.

32 O günlerde basında yayımlanan bir başmakalede Türkiye'nin Kuzey Kafkas meselesine karşı olan bakış açısı şu şekilde ifade ediliyordu: "...Şimâli Kafkasya'dan pâ-yı tahtımıza vârid olan din ve ırkdaşlarımızın murahasalarını kemâl-i hümet ve hararetle alkışlar ve Osmanlıların Kafkasya hakkında en samimi kardaşlık hisleri

Pera Palas Otel'i'ne yerleşen Kuzey Kafkas heyetiyle mülâkat yapmaya giden gazetecilere heyet üyesi Mehmed Kadı Dibirof, İstanbul'a gelişlerinin nedenini şu şekilde açıklamıştır: "İstanbul'a gelmekten maksadımız; Şimâlî Kafkasya hükümetinden aldığımız selâhiyete tevfikân hükümet-i Osmaniye ve müttefiklerine istiklâlimizi tasdik ettirmek ve Türkiye ile sıkı bir ittifak, ittihad ve dostluk dâiresinde yaşayarak"³³ "Rus boyunduruğundan tamamen tahlis-i mevcudiyet etmektir."³⁴. Benzer haberler aynı tarihli birçok İstanbul gazetesinde de yayımlanmıştı. Sırası gelmişken şunu da belirtmek gerekmektedir ki, hükümetlerinin mümtaz şahsiyetleri olan bu kişilerin İstanbul'a gelmeleri ve izhâr ettikleri bağlılıklar bile, Enver Paşa'nın Kafkasya'ya dâir izlemiş olduğu politikaların, bölgedeki Türk ve Müslüman ahali üzerinde büyük tesirler bıraktığını göstermesi açısından son derece önemlidir.

Osmanlı hükümetinin ve bilhassa Enver Paşa'nın Kafkasya hakkındaki düşünceleri bilindiğinden dolayı, İstanbul'a gelen Kuzey

perverde ettiklerini temin ederiz" (Ağaoğlu Ahmed, "Kars'ın Zabtu Münasebeti ile" Tercüman-ı Hakikat, 27 Nisan 1334/1918, No:13346).

33 Sabah, 27 Nisan 1334/1818, No:10218.

34 Tasvir-i Efkâr, 28 Nisan 1334/1918, No.2438. Kuzey Kafkas heyetinin Millî Ajans'a verdiği beyanât da şu şekildeydi: "İstanbul'a gelmekteki maksadımıza gelince, Şimâlî Kafkasyalıların hissiyatı, herkes için ma'lûmdur. Bu hissiyatı, ahali ve hükümet nâmına şifâhen te'yid ve tekrar edeceğiz. Zuhur eden fırsat büyüktür. Bundan, müştereken istifâde etmek ve bir daha ele geçmemesi muhtemel olan fırsatı kaçırmamak lâzım. Bu hususta söylenecek daha çok söz var. Fakat, söylemeye lüzum olmasa gerek. Seyahatimizdeki maksada bir şekil vermekle iktifâ edelim ve diyelim ki, darül-hilâfeye Şimâlî Kafkasya'nın istiklâlini, Türkiye'ye ve müttefiklerine tasdik ettirmek için geldik. Arzumuz, Türkiye ile dostluk ve sıkı bir itifâk ve ittihad dairesinde yaşamaktır. İstanbul, arzumuzda pek iyi tesirler bıraktı. Biz, burasını kuvvetli görmek, burada kuvvet bulmak istiyor idik. Gördük ve bulduk. Bundan son derece memnun ve müftehiriz. Evvelki gün Sadrazam Paşa Hazretlerini, Enver ve Cemal Paşalar huzerâtını da ziyaret ettik. Bu mülâkatlardan da hakikaten pek memnunuz. İstikbâl için kalplerimizde yaşayan büyük ümidler, şimdi bir kat daha kuvvet bulmuştur. Şimdiden sonra İstanbul'a inşallah sık sık geliriz. Heyet, Viladikafkas'tan hareket edeli, 25 gün olmuştur. İstanbul'a gelmek için takip edilen yol, Timurhanşûra, Bakû, Gence, Tiflis, Batum, Trabzon tekrar Batum tariki olmuştur" (Sabah, 27 Nisan 1334/1918, Numro:10218).

Kafkas heyetinin, orada nasıl bir heyecan yarattığını ayrıca belirtmeye tabiiyle gerek yoktur. Abdülmecid Çermoyef, Haydar Baromatof ve Mehmed Kadı Dibiroftan kurulu bu heyet, İstanbul'da kaldığı sürece büyük bir ilgi görmüş Enver, Cemal ve Talat Paşalarla³⁵ birlikte Padişah Mehmed Reşad tarafından da kabul edilmişlerdi³⁶.

Diğer taraftan Kuzey Kafkas heyetinin İstanbul'da bulunduğu sırada, kendileriyle ilgili olarak Trabzon ile İstanbul arasında önemli yazışmalar vuku bulmuştur. Trabzon Konferansı'nın 14 Nisan'da sona ermesinden sonra³⁷ Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya arasında yeniden savaş başlamıştı. Fakat mevcut savaş sadece sekiz gün sürmüş ve Maverâ-yı Kafkasya önemli toprak kayıplarına uğramıştı³⁸. Bunun üzerine Maverâ-yı Kafkasya açısından müzakerelere yeniden başlama mecburiyeti hasıl olmuştu. Yeniden bir konferans yapılması gündeme geldiğinde, Türk hükümeti yine öncelikle Trabzon şehrini tercih ediyor ve müzakerelerin burada yapılacağı beklentisini taşıyordu. Bu nedenle Maverâ-yı Kafkasya'nın 22 Nisan'daki bağımsızlık ilânını müteakiben Vehip Paşa ve Türk heyetinin Trabzon'da kalan üyelerinden Miralay Tevfik Salim Bey, 23 Nisan 1918'de Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdikleri bir yazıda, İstanbul'daki Kuzey Kafkasya heyeti ile ilgili olarak şu talepte bulunuyorlardı: "Çenkeli'nin iş'arından... yalnız Maverâ-yı Kafkasya'nın ilânı istiklâl ettiği anlaşılıyor. Şimâlî Kafkas'ın da birleşmesi gerek müzâkerât esnasında ve gerek muahedenin akdinden sonra Şimâlî Kafkas'a maddeten muavenet edebilmek için pek nafi olacaktır. Nezd-i samilerindeki Şimâlî Kafkas murahhasları, bu husus için Tiflis'de müzakerâta girişmişler ve fakat Osmanlı hükümetinin

35 Sabah, 27 Nisan 1334/1918, No.10218.

36 Kaflı, Şimalî Kafkasya, s.136.

37 ATASE, A.4-3671, K.2918, D.28-496, F.1-248; Dokumentü Materyalı, ves.84, s.184; The Transcaucasian Post, 29 Mart 1919, No.11; Hovannisian, Road to Independence, s.155.

38 T. Swietochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920, İstanbul, 1988, s.168.

nokta-i nazarını bildikleri için işi neticelendirmemişler. Şimâlî Kafkas namına Maverâ-yı Kafkas'la birleşmek ve Trabzon'da sulh müzakerâtına iştirak etmek için selâhiyeti haiz iseler, mumaileyhimin sulh heyetiyle birlikte Trabzon'a gönderilebilmelerini arz ve teklif ve istirham eylerim."³⁹ Görüldüğü üzere Türk yetkililerin nokta-i nazarı Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığından yanaydı ve Maverâ-yı Kafkasya ile birleşme gerçekleşecekse yetkiyi haiz heyetlerini müzakere mahalline göndermeleri gerekiyordu. Enver Paşa buna 25-26 Nisan gece yarısı gönderdiği şu yazıyla cevap veriyordu: "...Benimle beraber Dersaadet'e gelen Şimâlî Kafkas murahhasları, heyet-i murahhasa-i Osmaniye ile beraber Trabzon'a avdet ve müzâkerâta iştirak edeceklerdir. Şimâlî Kafkas murahhasları burada Şimâlî Kafkas'ın istiklâlîni hükümet-i seniyyeye tebliğ ettiler ve telgrafla da sair hükûmâta bildirdiler"⁴⁰. Aynı zamanda Cenubî Kafkaslılarla birleşmek üzere teşebbüsâta bulunmuşlar"⁴¹. Daha evvel de ifade edildiği gibi, Kuzey Kafkas delegeleri hükümetlerinin istiklâl konusundaki kararını Türkiye ve müttefiklerine bildirmek amacıyla İstanbul'a gelmişlerdi⁴². Ancak henüz resmi bir surette bağımsızlık ilanında bulunmamışlardı⁴³. Bu sırada Batum Türkiye ile Maverâ-yı Kafkasya arasında yapılacak yeni müzakereler için görüşme mahalli seçildi⁴⁴. Batum Konferansı'na katılacak Türk heyetinin başkanlığını Halil (Menteşe) Bey⁴⁵ Maverâ-yı

39 ATASE, A.4-3671, K.2917, D.493-302, F.1-11.

40 Belgelerdeki tabirler birtakım yanlış anlamalara neden olacak şekilde kaleme alınmış olsa da, Kuzey Kafkas hükümeti bağımsızlık konusunda aldığı kararı henüz resmen ilan etmemiş, İstanbul'daki delegeler bu konuda sadece bilgi vermişlerdir. Sonrada değinileceği gibi, Kuzey Kafkas hükümeti 11 Mayıs 1918'de İstanbul'a ve diğer hükümetlere bir nota vererek bağımsızlık meselesini resmileştireceklerdir.

41 ATASE, A.4-3671, K.2917, D.493-302, F.1-34.

42 Sabah, 27 Nisan 1334/1918, No.10218.

43 ATASE, A.4-3671, K.2917, D.493-302, F.1-11.

44 ATASE, A.4-3671, K.2917, D.493-302, F.1-34.

45 ATASE, A.4-3671, K.2917, D.493-302, F.1-35; Dokümanı i Materyalı, ves.122, s.253.

Kafkas delegasyonunun başkanlığını ise aynı zamanda hükümet başkanı olan Çenkeli yapacaktı⁴⁶.

Enver Paşa'dan 25-26 Nisan'da aldığı talimâtla hareket eden Vehib Paşa, bu konudaki kararı 26 Nisan'da Çenkeli'ye şu şekilde bildiriyordu: "Şimâli Kafkasya ilân-ı istiklâl ve istiklâllerini hükümet-i seniyye ve hükümât-ı sâireye tebliğ eylemişlerdir ve Dersaadette bulunan heyet-i murahhasaları, heyet-i Osmaniye ile birlikte Batum'a avdet edecekler ve Maverâ-yı Kafkas hükümetiyle birleşmek üzere teşebbüsâtta bulunacaklardır⁴⁷. Bütün bu yazışma ve teşebbüslerden, Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlık ilânıyla birlikte Maverâ-yı Kafkasya ile aynı idarî yapı altında birleşmek istedikleri anlaşılıyordu. Bu iki kavram birbiriye pek uyuşmuş olmasa da, ortada tek bir gerçek vardı; Kuzey Kafkasya her iki durumda da Rusya'dan ayrılmış olacaktı.

Öte yandan İstanbul'da bulunan Kuzey Kafkas heyetinin bazı üyeleri , Batum'a gidecek olan Türk heyetinin başkanı Halil Bey ile 30 Nisan 1918'de bir görüşme yapmışlardır. Abdülmecid Bey'in rahatsızlığı nedeniyle katılmadığı bu mülâkatta, Mehmed ve Haydar Beyler bölgedeki gelişmeleri konusunda Halil Bey'le fikir teatisinde bulunmuşlardır. Bir gün sonra ise Haydar Bammatof başkanlığındaki Kuzey Kafkas delegasyonu İstanbul'dan Batum'a hareket etmiştir. Bammatof ve heyeti bu yolculuğunu, Türk heyetini de Batum'a götüren Gülnihal vapuruyla gerçekleştirecekti⁴⁸. Heyetin diğer üyeleri Abdülmecid Çermoyef ve Mehmed Kadı Dibirof ise, maiyyetleriyle birlikte İstanbul'da kalmışlardır⁴⁹. Zonguldak ve Trabzon'a da uğrayan

46 Dokumentı i Materyalı, ves.131, s.313; Zurab Avalov, Nezavisimost Gruzii v Mejdunarodnoy Politiki, Paris, 1924, s.34-38.

47 ATASE, A.4-3671, K.2917, D.493-302, F.1-35; Dokumentı i Materyalı, ves.122, s.253.

48 Atı, 1 Mayıs 1334/1918, No.121, Atı, 1 Mayıs 1334/1918, No.122; Tasvir-i Efkâr, 2 Mayıs 1334/1918, No.2442; Sabah, 2 Mayıs 1334/1918, No.10223; The Transcaucasian Post, 5 Nisan 1919, No.13.

49 ATASE, A.1-64, K.1854, D.120-729, F.1-243.

heyetler beş günlük bir yolculuktan sonra 6 Mayıs 1918'de Batum'a vararak⁵⁰ ikametlerine yerleşmişlerdir.

Kuzey Kafkas heyetinin bir kısmı bu suretle Batum'a geldikten sonra, diğer bir kısım murahhaslar da 4 Mayıs 1918'de İstanbul'dan hareket etmişlerdi⁵¹. Öyle ki, heyetin bazı üyeleri konferans müzakereleri başladıktan sonra Batum'a ulaşabilmişlerdir⁵². Bu gelişmelerle birlikte Batum Konferansı'na katılan Kuzey Kafkas delegeleri şu şekilde belirlenmiş oldu: Delegasyon başkanı, aynı zamanda hariciye bakanı olan Haydar Bammatoğ idî. Diğer üyeler ise Ali Han Kantemiroğ, Abdülmecid Çermoyef, Zübeyr Timurhanof ve Mehmed Kadı Dibiroğ idî⁵³. Batum Konferansı'nda Kuzey Kafkasya'yı bu beş delege temsil edecekti. Haydar Bey başkanlığındaki bu delegeler müzakereleri yürütmek için "selâhiyet-i kâmileyi haiz" bulunuyorlardı⁵⁴.

Batum Konferansı 11 Mayıs 1918'de başladı⁵⁵. Konferansa Türk temsilcileri ile birlikte Azeri, Gürcü ve Ermeni delegelerinin oluşturduğu Maverâ-yı Kafkas heyeti katılmaktaydı. Konferans başkanlığını da yapan Halil Bey müzakerelerin yegâne oturumu olan 11 Mayıs tarihli genel oturumda, Kuzey Kafkas delegelerinin de konferansa katılmasını

50 Ruşen Eşref, "Anadolu Kıyılarında (IV) Batum", Vakit, 28 Mayıs 1334/1918, No.219; Fazıl Ahmed Rasim, "Batum Yolculuğu (IV)", Sabah, 25 Mayıs 1334/1918, No.10246; Abidin Daver, "Batum'da (II)" Tasvir-i Efkâr, 19 Mayıs 1334/1918, No.2459..

51 ATASE, A.1-64, K.1854, D.120-729, F.1-243.

52 Ahmed Rasim, "Ahmed Rasim Bey Kafkasya'da (II)", Tasvir-i Efkâr, 17 Haziran 1334/1918, No.2488.

53 Ahmed Rasim, "Ahmed Rasim Bey Kafkasya'da (II)", Tasvir-i Efkâr, 17 Haziran 1334/1918, No.2488; Bammate, Le Caucase Et La Revolution Russe, s.40; İbrahimov, Azerbaycan Zahmetkeşlerinin Mübarizesi, s.445.

54 Sabah, 14 Mayıs 1334/1918, No.10235, Vakit, 14 Mayıs 1334/1918, No.205; Tasvir-i Efkâr, 14 Mayıs 1334/1918, no. 2454, Tasvir-i Efkâr, 15 Mayıs 1334/1918, no.2455.

55 Dokumentü i Materyalı, ves.131, s.312; Avalov, Nezavisimost Gruzii, s.40; Kurat, Türkiye ve Rusya, s.31; G. Jaeschke, "Des Turanismus des Jungturken", Die Welt des Islams, Band.23, Heft.1/2, Leipzig, 1941, s.31.

teklif etmiştir. Buna iştirakçilerden hiç kimse itiraz etmemiş, bu suretle Kuzey Kafkas delegasyonu müzakerelere resmen katılmış oldu⁵⁶.

Batum Konferansı'nın başlamasıyla birlikte 11 ve 12 Mayıs 1918 tarihlerinde Kuzey Kafkasya adına önemli gelişmeler oldu. İlk gelişme bağımsızlık konusundaydı. Nitekim Nisan ayı başında Kuzey Kafkasya'nın başkenti Timurhanşûra'dan hareketle İstanbul'a gelen heyet, hükümetlerinin aldığı bağımsızlık kararını Osmanlı devleti ile müttefiklerine bildirerek, onların bu konudaki düşüncelerini öğrenmek istemişti. Ama henüz resmî bir bağımsızlık ilânı olmamıştı. Bu konuda bilhassa Osmanlı devleti, Kuzey Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilân etmesini en çok arzu eden devletti. Bu nedenle Osmanlı hükümeti ile Kuzey Kafkasya heyetinin İstanbul'da kalan son üyeleri arasında 6 Mayıs 1918'de hususi müzakereler yapıldı⁵⁷. Müzakereler ve sonuçta imzalanan antlaşma sırasında Osmanlı hükümetiyle her konuda fikirbirliğine varılması nedeniyle Osmanlı devletinin Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını tanıyacağı belli olmuştu. Bütün bu gelişmeler ve temaslar sonucunda Dağıstan'ın Timurhanşurâ kentinde 11 Mayıs 1918 Cumartesi günü millî ve müstakil Kuzey Kafkasya devletinin kurulduğunun bütün dünyaya ilân edilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁸. Bu amaçla hazırlanan nota o sırada Batum'da bulunan hariciye bakanı Haydar Bammatof ve Abdülmecid Çermoyef'in imzaları ile Bab-îâlî'ye ve büyük devletlerin hariciye bakanlarına iletilmiştir. 11 Mayıs tarihli bu nota şu şekildedir:

"Atide vazîül-imza Şimâlî Kafkasya ahali-i asliyesi ittihadı hükümetinin selâhiyet-i kâmileyi haiz murahhasları, hususât-ı atiyeyi, bütün hükümetlerin nazar-ı ittilâna vaz' ile kesb-i şeref eyleriz.

56 Avalov, *Nezavisimost gruzii*, s.40-41; Kazemzadeh, *Transcaucasia*, s.109; Hovannisian, *Road to Independence*, s.172.

57 Beştoy, "11 Mayıs 1918 Kuzey Kafkasya" s.24.

58 Yılmaz Nevruz Karaçaylı, "Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti", *Birleşik Kafkasya*, Ağustos-Eylül-Ekim, 1964 Sayı:1, s.24. Beştoy, "11 Mayıs 1918 Kuzey Kafkasya", s.24.

"Şimâlî Kafkasya devletleri usulü dairesinde bir meclis-i millî intihab etmişlerdir. 1917 senesi Mayıs ve Eylül ayları zarfında ictima eden bu meclis, Şimâlî Kafkasya ahali-i asliyesi ittihâdının tesisini ilan etmiş ve kuvve-i icraiyei imzası miyânında zirde vazîül-imzalarda bulunan hükümet-i hazıraya tevdi' etmiştir.

"Şimâlî Kafkasya ahali-i asliyesi ittihâdı hükümeti, Rusya'da hüküm süren anarşi karşısında, sabık Çar imparatorluğu dahilindeki bütün milletler için mukadderât,ı siyasiyelerini kemâl-i serbestî ile tayin hususuna bizzat Petrograd hükümetince tasdik olunan hakka istinaden, mukarrerât-ı atiyeyi ittihaz eylemiştir.

"1- Şimâlî Kafkasya ahali-i asliyesi ittihâdı, Rusya'dan iftiraka ve müstakil bir hükümet halinde teessüse karar vermiştir.

"2- Yeni hükümet arazisinin hududu şimalen Dağıstan, Terek, Stavropol, Kuban ve Karadeniz vilâyet ve sancaklarının sabık Rus imparatorluğundaki aynı hudud-ı coğrafyası, garben Karadeniz, şarken bahr-ı Hazar olacak, cenuben teferruatı, Maverây-ı Kafkas hükümeti ile bil-italâf tayin edilecek bir hududu haiz olacaktır.

"3- Zirde vazîül-imza selâliyet-i kâmileyi haiz murahaslar, mukarrerât-ı anifeyi, bütün hükümetlerin ittılâna vaz' etmeğe ve işbu tebliğ ile Şimâlî Kafkasya ahali-i asliyesi ittihadı hükümetinin teessüsünü ilân eylemeğe memur edilmişlerdir. Binaenaleyh zirde vazîül-imza Şimâlî Kafkasya ittihadı hükümeti müstakilesinin, kendisini usulü dairesinde teessüs eylemiş addettiğini beyan ederler"⁵⁹.

11 Mayıs 1918 tarihli bu nota ile Kuzey Kafkasya Rusya'dan ayrılarak resmen bağımsız bir cumhuriyet haline geliyordu⁶⁰. Bu nota ile

59 Tasvir-i Efkâr, 14 Mayıs 1334/1918, No.2454, Vakıf, 14 Mayıs 1334/1918, No.205; Sabah, 14 Mayıs 1334/1918, No.10235.

60 Tanin, 15 Mayıs 1334/1918, No.3386; Tasvir-i Efkâr, 15 Mayıs 1334/1918, No.2455; Atı, 15 Mayıs 1334/1918, No.135; İkdâm, 15 Mayıs 1334/1918, No.7638; Sabah, 15 Mayıs 1334/1918, No.10236; Bammate, Le Caucase Et La Revolution Russe, s.39; Kurat, Türkiye ve Rusya, s.486; Nesib Nesibzade, Azerbaycan Demokratik Respublikası, Bakû, 1990, s.18; Beştoy, "11 Mayıs 1918

yeni hükümetin arazileri de belirlenmiş, sadece güney sınırının teferruatının Maverâ-yı Kafkas hükümetiyle çizilmesi kararlaştırılmıştı. Maverâ-yı Kafkasya'dan sonra Kuzey Kafkasya'nın da bağımsızlık ilânında bulunmasıyla birlikte, Rusya Kafkasya'nın tamamına fiilen ve resmen kaybetmiş oluyordu. Böylece Türkiye Kafkas sınırını Rusya'ya karşı daha da sağlamlaştırmıştı.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, 11 Mayıs'taki bağımsızlık ilânından sonra, 12 Mayıs'ta Kuzey Kafkasya Türkiye ilişkileri açısından yine çok önemli bir gelişme daha zuhur etmiştir. Bu, Kuzey Kafkasya'nın Osmanlı devletinden yardım istemesine dairdi. 12 Mayıs tarihli bir müracaatnâme ile Kuzey Kafkasya, Türkiye'ye müttefiklik teklif ediyor, Rusya'ya karşı askeri ve siyasî yardım talebinde bulunuyor ve daha da önemlisi "...derece-i kâfiyede müretteb ve mücehhez bir kuvve-i askeriyenin derhal Şimâlî Kafkasya'ya geçirilmesini..." istiyordu. Bu başvuru yazısının altında Abdülmecid Çermoyef ile Mehmed Kadı'nın (Haydar Bammatof'un yerine) imzaları vardı⁶¹. İstanbul'da bulunan Kuzey Kafkas heyetinin son üyeleri, bu gelişmelerin hemen ardından, o sırada devam etmekte olan Batum Konferansı'na katılmak üzere İstanbul'dan hareket etmişlerdir⁶².

11-12 Mayıs 1918'de Kuzey Kafkasya ile ilgili bu önemli gelişmeler İstanbul basınında büyük yankılar uyandırmış ve gazetelerdeki haberlerin yanısıra gelişmelerin memnuniyet vericiliğinden bahseden önemli makaleler neşredilmiştir⁶³. Basında esen bu olumlu hava, doğal olarak hükümette de mevcuttu. Nitekim Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti

Kuzey Kafkasya" s.24; Karaçaylı, "Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti", s.24; Kafli, Şimalî Kafkasya, s.136.

61 Kuzey Kafkas hükümetinin Türkiye'ye müracaatının tam metni için bkz. Kurat, Türkiye ve Rusya, ek no24, s.671-672; Yerasimos, Türk-Sovyet İlişkileri, s.58-59.

62 Ahmed Rasim, "Ahmed Rasim Kafkasya'da II", Tasvir-i Efkâr, 17 Haziran 1334/1918, No.2488.

63 Sabah, Tanin, İkdâm gazetelerinin 15 Mayıs tarihli başmakalelerinin yanısıra, geniş bilgi için bkz. Yunus Nadi, "Şimalî Kafkasya'nın İstiklâli", Tasvir-i Efkâr, 15 Mayıs 1334/1918, No.2455.

Babialî tarafından derhal tanınmış ve Enver Paşa gerekli yardımların yapılacağına dair delegelere teminat vermiştir⁶⁴. Aynı zamanda Kuzey Kafkasya'nın diğer devletler tarafından tanınması için de mümkün olan herşey yapılacaktı⁶⁵. Aşağıda bahsedileceği gibi Batum'da imzalanacak olan Kuzey Kafkasya-Türkiye antlaşması ve bunun sonucunda Türk hükümetinin adı geçen bu hükümete yardım etmeyi taahhüt etmesi, Türkiye'nin bu bölgeye dair izlediği politikasının bir sonucuydu.

Öte yandan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin Türkiye tarafından tanınması Bolşevik Rus hükümeti tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Zira bu suretle Türk nüfuzu ve hakimiyetinin ta Kuzey Kafkaslara kadar yapılacak ve Rusya'nın hayatî menfaatleri haleldar olacaktı. Bu nedenle Rus Hariciye Komiseri Çiçerin, 30 Mayıs 1918 tarihli bir nota ile Moskova'daki Türk büyükelçisi Galip Kemalî Bey nezdinde bu tasdik olayını protesto etmiştir. "Şimâlî Kafkasya adına İstanbul'a gelen heyetin yerli ahaliyi temsil etmek hakkını kat'iyen haiz olmadığını" kaydeden Çiçerin, bölge halkının "Sovyet-Rusya'dan hiçbir zaman ayrılmak istemediğini" teyid maksadıyla Sovyet makamları tarafından tanzim edilen birtakım vesikaları Türk elçisine takdim etmiştir. Notada, Sovyet hükümetinin "Şimâlî Kafkasya Cumhuriyeti" diye hiçbir teşekkülü tanımadığı da açıkça ifade edilmişti⁶⁶. Çiçerin gibi Stalin de, Kuzey Kafkasya ile ilgili gelişmeleri Pravda'da yazdığı yazılarda eleştirmekten geri kalmıyordu⁶⁷. Ancak, Türk hükümetinin Kuzey Kafkasya ile ırk, din ve dil yönlerinden bağlantıları vardı ve bunlardan

64 Kurat, Türkiye ve Rusya s.487; Karaçaylı, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti", s.24; Kaflı, Şimalî Kafkasya, s.136; Nesibzâde, Azerbaycan Demokratik Respublikası, s.18.

65 Kaflı, Şimalî kafkasya, s.136; Kuzey Kafkasya'nın Batum Konferansı'na katılımı, Osmanlı hükümetinin çabaları ile gerçekleşmişti. Bu katılım Kuzey Kafkasya'nın Maverâ-yı Kafkasya tarafından tanındığı anlamına da geliyordu. Yani Osmanlı hükümeti taahhütlerini yerine getiriyordu.

66 Kurat, Türkiye ve Rusya, s.487.

67 İ.V. Stalin, Eserleri, c.4, Bakû, 1947, s.109-111.

vaçgeçmesi mümkün görünmüyordu⁶⁸. Bu nedenle Sovyet hükümetinin bu yöndeki protestosu tabiatıyla hiç dikkate alınmamış ve cevap dahi verilmemiştir. Türk hükümeti bölgede kendisi için uygun gördüğü siyasetine devam etti. Nitekim ileride görüleceği üzere 8 Haziran'da Kuzey Kafkasya ile bir dostluk antlaşmasının yapılması, bu siyasetin bir sonucudur.⁶⁹ Ancak bu gelişmelerden sonra Kuzey Kafkas Cumhuriyeti Kazaklar ve Bolşeviklerin hücumuna maruz kalarak ve önemli toprak kayıplarına uğrayacaktır⁷⁰.

Öte yandan Kuzey Kafkasya'nın Batum'a murahhas göndermesi ve daha da önemlisi Rusya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilân etmesi, Bolşevikleri olduğu gibi eserlerini Rus tarih telakkisine göre kaleme almış olan yazarları da fazlasıyla rahatsız etmiştir⁷¹.

Batum müzakereleri sırasında Kuzey Kafkas heyetinin 12 Mayıs tarihli yardım talebinin Türk hükümeti üzerinde önemli etkiler yaptığı şüphesizdir. Nitekim Kuzey Kafkas heyeti Batum'daki resmi müzakereler iştirak ettiği gibi, hususî görüşmeler sırasında da Türk heyetiyle önemli fikir alış-verişlerinde bulunmuştur. Bilindiği gibi Kuzey Kafkasya'nın Batum Konferansı'na katılması Maverâ-yı Kafkasya ile birleşme amacına yönelikti. Kuzey Kafkasyalılar Maverâ-yı Kafkasya'daki bu federasyonun "Kafkasya Federasyonu" haline dönüştürülmesini istiyorlardı⁷². Fakat Seym'in 26 Mayıs'ta Maverâ-yı Kafkasya'nın dağıldığını ilân etmesi⁷³, bu düşüncenin hayata

68 Müslüman bir devlet olan Kuzey Kafkasya'nın nüfusu, o gün için alıbuçuk milyon kadardı (Tasvir-i Efkar, 14 Mayıs 1334/1918, No.2454).

69 Kurat, Türkiye ve Rusya, s.487-488.

70 Atı, 30 Mayıs 1334/1918, No.150; Kurat, Türkiye ve Rusya, s.486; Karaçaylı, "Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti", s.24.

71 "Şimali Kafkas 'Dağlılar İttifakı' hükümetinin Kantemirof, Çermoyev, Timurhanof gibi fırıldaklardan ibaret nümâyende heyeti de Almanya ve Türkiye'nin razılığı ile konferansa iştirak ediyordu. Şimali Kafkas ve Dağıstan aksi-inkılâbının bu liderleri, Türk,Alman işgalcilerine yaltakçılık etmeye, Şimali Kafkas'ı Sovyet Rusyası'ndan ayırıp, Türkiye'nin ve Almanya'nın esareti altına koymaya hazır olduklarını bildimşlerdi" (İbrahimov, Azerbaycan Zahmetkeşlerinin Mübarizesi, s.445).

72 Mir Yacoub, Le Probleme Du Caucase, Paris, 1933, s.106-107.

73 Dokumentü i Materyalı, ves.162, s.330.

geçirilmesini o an için mümkün kılmamıştır. Kuzey Kafkasya bu konudaki teşebbüslerini daha sonra da devam ettirecektir.

Bu gelişmeler üzerine de 4 Haziran 1918 tarihinde Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile ayrı barış antlaşmaları yapmasını müteakip, Kuzey Kafkasya ile de bir barışın imzalanması kararlaştırılmıştır. Tabii ki, bunun en büyük gerekçesi 12 Mayıs tarihli yardım talebiydi. Sonuçta 8 Haziran 1918'de Batum'da Türkiye ile Kuzey Kafkasya arasında bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın ikinci maddesine göre, Kuzey Kafkasya hükümeti tarafından herhangi bir talep halinde Osmanlı hükümeti dahilî düzen ve asayişin temin ve iadesi için, gerektiğinde silah kuvveti ile muavenette bulunabilecekti⁷⁴. Nitekim bu antlaşmanın imzalanmasıyla Türkiye'nin Kuzey Kafkasya'ya yapacağı yardımın hukukî dayanağı da gerçekleşmiş oluyordu. Kuzey Kafkasya hükümeti bu antlaşmaya dayanarak İstanbul'a bir heyet göndermiş ve Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırın Enver Paşa'dan Rus ve Kazaklara karşı yardım talebinde bulunmuştur⁷⁵. Bu talep üzerine Batum Antlaşması'nın ikinci maddesine istinaden 15. Kafkas Fırkası Kuzey Kafkasya'ya gönderilmiştir. Adı geçen bu fırkanın Eylül 1918'in sonlarında başladığı harekâtında, 6 Kasım 1918 tarihine geldiğinde Kuzey Kafkasya'yı Rus ve Kazak işgalinden kurtarmıştır⁷⁶. Son olarak ilave etmek gerekir ki, Osmanlı devletinin yıkılma arefesinde bulunduğu bir sırada Türk ordusunun Dağıstan'a kadar devam eden harekâtı ve -geçici de olsa- bölgeyi işgalden kurtarması, Türk tarihinin en şanlı sayfalarından birini teşkil etmektedir.

74 BOA, HR.HMŞ.İŞO, No.107/10; ATASE, A.4-6520, K.3195, D.83-90, F.27-69, 27-70, 27-71.

75 Kurat, Türkiye ve Rusya, s.540.

76 Kurat, Türkiye ve Rusya, s.540-543. Geniş bilgi için bkz. Süleyman İzzet, Büyük Harpte (1334-1918) 15.Piyade Tümenin'in Azerbaycan ve Şimalî Kafkasya'daki Harekât ve Muharebeleri, İstanbul, 1936.

HAREZMŞAH CELÂLEDDİN MENGÜBERTİ'NİN ŞAHSİYETİ

Hasan GEYİKOĞLU*

Moğol istilâsı (1218-1220) ile birden bire çöken büyük Harezmsâhlar İmparatorluğu'nun hâkim olduğu ülkeler dışında, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da bir hükümet kuran Celâleddin Mengüberti (1220-1231), son Harezmsâh kabul edilmektedir. Doğum tarihini bilmediğimiz Celâleddin, Harezmsâhlar İmparatorluğu'nun son büyük sultanı Alâeddin Muhammed (1200-1220)'in büyük oğlu ve veliahdı idi.

Kaynakların verdiği bilgilere göre, son Harezmsâh Celâleddin Mengüberti¹ kısa boylu, şişmanca ve çok esmer idi. Dış görünüşü tam bir Türk tipi idi. Türkçe konuşurdu. Bunun yanında Farsça'yı da o derecede bilirdi. Sakin tabiatlı olup kimseye sövüp saymazdı. Az konuşurdu. Ciddî ve vakarlıydı. Gülmez, gülümserdi².

Celâleddin Mengüberti'nin tarihte isim yapması, liderlik ve kahramanlık gibi iki üstün meziyetinden ileri gelmektedir. Nitekim moğol istilâsı ile yıkıldığı (1220) kabul edilen Harezmsâhlar devletinin enkazından Irak-ı Acem (Batı İran) ve Azerbaycan'da yeni bir hâkimiyet te'sis edebilmesi, onun liderlik ve teşkilâtçılık kabiliyetini göstermektedir. Yine Celâleddin'in kahramanlığı, cesareti ve kâfir Moğollar'a karşı mücadeleye girişmesi, onun Türk-İslâm âleminde meşhur

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

1 Hayatı ve faaliyetleri hakkında toplu bilgi için bkz: M.H.Yınanç, "Celâleddin Hârizmşâh", İ.A., c.III, s.49-53; A.Taneri, Celâlü'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı, Ankara 1977; Taneri, "Celâleddin Hârizmşâh", T.D.V.İ.A. c.7, s.248-250.

2 Muhammed Nesevî, Sırcet-i Sultan Celâleddin Mengüberti, nşr. O.Houdas, Paris, 1891, s.247; Ebu'l-Fidâ, El-Muhtasar fî Tarihü'l-Beşer, nşr. S.Muhammed Abdu'l-Latif, Kahire 1325, c.III, s.151; B.Spuler, İran Moğolları, trc.C.Köprülü, Ankara, 1987, s.495 n. 298; Taneri, Celâlü'd-dîn, s.91. Z.V.Togan, Harezmsâhlar'ın resmî yazışmalarda Farsça ya da Arapça kullandıklarını belirtiyor (Umumî Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, s.82).